

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Fakültə : Aqrar iqtisadiyyat

Şöbə: Əyani

İxtisas: Mühasibat uçotu və audit

Kafedra : Mühasibat uçotu və audit

Müdafiəyə buraxılır

Kafedra müdiri _____

“ _____ ” _____ 2014-cü il

D İ P L O M İ Ş İ

***Mövzu: Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının
uçotu və onun təkmilləşdirilməsi***

Diplom işinin rəhbəri ***dos. İsmayılov Məmməd Həbib oğlu***

Tələbə ***İbrahimov Taleh Sərdar oğlu***

REFERAT

Diplom işi 36 səhifə kompüter yazısından 5 cədvəl, 1 sxem və 21 istifadə olunan ədəbiyyatdan ibarətdir.

Açar sözləri: istehsal xərcləri, məhsul istehsalına çəkilən xərclər və məhsul çıxışı, əsas məhsul, əlavə məhsul, məhsul növü, məhsulun maya dəyəri, uçot obyektləri, kakkulyasiya obyektı, məhsulun maya xərc maddələri, xərc elementləri və s..

Tədqiqat obyektı: Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzi

Tədqiqat üsulu: Tədqiqat işində müqayisəli təhlil, statistik, qruplaşdırma monoqrafik tədqiqat, mühasibat uçotuna məxsus olan spesifik metodlardan və digər elmi tədqiqat üsullarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi: _Müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı müəssisələrində bitkiçilikdə istehsal xərclərinin uçotu vəziyyətini və onun təkmilləşdirilməsi yollarını araşdırmaqdır

İşin elmi yeniliyi: İşin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bitkiçilikdə xərclərin və məhsul çıxışının uçotu Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun aparılması qaydası müəyyən edilmişdir;
- Tədqiqat işində məhsulların maya dəyərinin hesablanılmasında aşağıdakı üsullar əsas götürülmüşdür:
 - Müəyyən olunmuş qiymətlə əlavə məhsulun dəyərini cəmi xərc məbləğindən çıxmaq yolu ilə;
 - Xüsusi əmsalları tətbiq etmək yolu ilə;
 - Satış qiyməti ilə məhsulun dəyərinə proporsional olaraq xərclərin məhsullar arasında bölüşdürülməsi;
 - Müstəqim məsrəflərin konkret məhsul növünə birbaşa aid edilməsi;
 - Ekspert yolu ilə ayrı-ayrı növ alınmış məhsullara çəkilən məsrəflərin qiymətləndirilməsi və müəyyən nisbi göstəricilərdə ifadə olunması;
 - Müəyyən olunmuş normativlər üzrə xərclərin bölüşdürülməsi;

- a) Bir neçə növ alınan məhsul üçün ümumi əlamətlərdən birinin kəmiyyət əhəmiyyətinə mütənasib olaraq ayrı-ayrı məhsul növləri arasında xərclərin bölüşdürülməsi
- Təsərrüfatda məhsulların maya dəyərinin aşağı salınması və təsərrüfatın rentabelliyyəinə dair müəyyən təkliflər verilmişdir.

Mündəricat

Giriş	6
1. Bitkiçilikdə məsrəflərin, və məhsul çıxışının uçotunun nəzəri-metodoloji əsasları	8
2. Təsərrüfatın iqtisadi xarakteristikası.	14
3 . Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotu	17
3.1. .İstehsal məsrəflərin uçotu	17
3.2. Bitkiçilikdə məsrəflərin uçot obyektləri	23
3.3. Bitkiçilikdə ilk uçotun təşkili	24
3.4. Bitkiçilikdə sintetik və analitik uçotun təşkili	27
4.Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotunun təkmilləşdirilməsi	29
Nəticə	35
İstifadə olunan ədəbiyyat	37

Giriş

Bitkiçilik kənd təsərrüfatının əsas sahəsi olmaqla əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, daxili bazarın qorunmasında onun inkişaf etdirilməsi xüsusi rol oynayır. Bitkiçilik sahəsinin inkişaf etdirilməsi ölkə daxilində iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ilə yanaşı, bu sahənin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsini bu işə öz növbəsində mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsini, onun beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun təşkil edilməsini tələb edir. İqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatı yönündə yenidən qurulması cəmiyyətin fəaliyyətinin bütün sahələrində, siyasət, hüquq, sosial sahələrində onun yenidən qurulmasını, əvvəl əldə edilən maliyyələrdən istifadə olunmasını, onun təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bütün bunlar ölkə iqtisadiyyatının inkişafına, dövlətin iqtisadi gücünün artırılmasına, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət etməlidir.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq göstərmək lazımdır ki, son illərdə kənd təsərrüfatının inkişafında əsaslı dəyişikliklər əldə edilmişdir. Milli iqtisadiyyatımızın bazar münasibətləri əsasında formalaşmasında əsas məsələlərdən biri özəlləşdirmə və yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşmasıdır. İqtisadiyyatda aparılan geniş miqyaslı islahatlar yeni təsərrüfat formalarının yaranmasına, kiçik sahibkarlığın genişlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Bütövlükdə kənd təsərrüfatında baş verən inkişaf bu sahənin idarə edilməsində, burada struktur dəyişikliklərində, xüsusilə kənd təsərrüfatının idarə edilməsində mühüm vəzifə olan mühasibat uçotunun düzgün təşkil edilməsindən asılıdır.

Bitkiçilikdə xərclərin uçotunun artırılması ilə bağlı məlumatlar müəssisənin fəaliyyətinin idarə edilməsində, iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında, daxili ehtiyatların aşkar edilməsində mühüm rol oynayır. Ona görə də diplom işinin mövzusu çox aktualdır.

Diplom işini yerinə yetirərkən konkret təsərrüfatın uçot və hesabat materiallarından, qüvvədə olan normativ hüquqi sənədlərdən, iqtisadi ədəbiyyatlardan, dövrü mətbuat məlumatlarından istifadə etmişəm.

Diplom işində bitkiçilikdə xərclərin uçotuna dair nəzəri metodoloji məsələlərdən, misalında diplom işi yazdığım təsərrüfatın iqtisadi xarakteristikasından, bitkiçilikdə xərclərin və məhsul çıxışının uçotu ilə bağlı ilk, icmal, sintetik və analitik uçot, onun təkmilləşdirilməsi məsələləri şərh edilmiş təsərrüfatda bitkiçilikdə xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər verilmişdir.

1. Bitkiçilikdə məsrəflərin, və məhsul çıxışının uçotunun nəzəri-metodoloji əsasları

İqtisadi ədəbiyyatlarda “İdarəetmə uçotu” termini ilk dəfə bazar iqtisadi ölkələrdə uçotu əhatə edən ədəbiyyatların təşkilatlarının tərcüməsi ilə əlaqədar yaranmış və məhz bundan sonra bizim ədəbiyyatlarda da öz əksini tapmışdır.

Mühasibat uçotuna aid bu terminin ayrı-ayrı mərhələlərdə yayılmasına baxmayaraq onun hələ də dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

L.A.Jdanovanın fikrinə görə “mühasibat uçotu” mühasibat və operativ uçotu əhatə edir.

N.Q.Çumaçenko göstərir ki, idarəetmə uçotu məsrəflərin smetasının əvvəlcədən tərtib edilməsinə, smetadan kənarlaşmanın operativ müəyyən edilməsinə, istehsal məsrəflərinin sistemativ təhlilinə və onların maya dəyərinin qiymətləndirilməsi əsasında idarəetmə qərarının verilməsinə dair önəmli variantın seçilməsinə üstünlük verir.

S.S.Satabuldin hesab edir ki, idarəetmə uçotu müvafiq yazılış aparmaq, xərc növləri, məsuliyyət mərkəzləri yaxud mənfəət mərkəzi üzrə maya dəyərini hesablamaq, smetanın və məsrəflər haqda hesabatın tərtibi və onların təhlilini aparmaq, qərar seçmək üçün rəhbərliyə əsaslandırılmış informasiya hazırlamaq, məsrəfləri təsnifləşdirmək və s. bunlara bənzər işlərlə məşğul olur.

K.N.Naribayev idarəetmə uçotunun məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiya edilməsi üçün lazım olan məlumatları təqdim etməyi nəzərdə tutur.

Göründüyü kimi alimlər idarəetmə uçotunun mahiyyəti haqda vahid fikrə malik deyildirlər. Burada məhsulun maya dəyərini kalkulyasiya üçün məlumatları ümumiləşdirərkən ona – idarəetmə uçotuna birinci halda olduqca dar, digər halda isə daha geniş mənada baxılır.

İ.Basmanov məsrəflərin uçotu və məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyası metodlarının təsnifatını nəzərdən keçirərkən, onların ən mühüm nöqsanlarından birini məsrəf obyektlərinin uçot metodu ilə qarışdırıldığı qərarına gəlmişdir.

Prinsip etibarı ilə İ.İ.Poklad tərəfindən təklif edilmiş metodların təsnifatı ilə razılaşan ayrı-ayrı müəlliflər məhsulların uçotunun mövcud metodunu normativ və normativsiz təsnifləşdirmişdir.

Son illərdə aqrar islahatların aparılması, gələcək inkişafına təkan verəcək və məhsul istehsalının artırılmasına geniş imkan yaradacaqdır. Odur ki, istər bitkiçilikdə, heyvandarlıqda müasir dövrün tələblərinə cavab verən normativ təsərrüfatın yaradılması çox vacibdir.

Y.Y.Litvin yazır: “Yüksək təşkilatlar, ayrı-ayrı təsərrüfatın rəhbərləri tərəfindən işlənilib hazırlanan və təsdiq olunan minimum əmək haqqı maddi və pul məsrəfləri ilə daha çox məhsul istehsal etmək üçün ən yaxşı şərait müəyyənləşdirən və optimallaşdıran və istehsal prosesi üzərində operativ nəzarət üçün istifadə olunan bütün tapşırıqların, smetaların və limitlərin məcmusu normativ təsərrüfatını təşkil edir”.

Elmi cəhətdən əsaslandırılmış xərc normaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xərc normalarının və limitlərinin tətbiq olunduğu kənd təsərrüfatında onların məzmununu və mahiyyətini dəqiqləşdirmək zəruridir.

İstehsal xərclərinin uçotunda olan çatışmazlıq nəinki məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyası prosesinə, həm də istehsalın həcmi və ehtiyatlardan istifadəyə görə məsuliyyətin simasızlaşdırılması prosesinin dərinləşdirilməsinə də təsir göstərir. Bu, göstərilənlər üzərində məsuliyyətin hələ də konkretləşdirilməsi ilə əlaqədardır.

Tanınmış rus iqtisadçısı V.E.Kərimov iqtisadiyyatın müasir inkişaf səviyyəsini planlaşmanın , uçotun, qiymətləndirmənin , təhlilin və nəzarətin vahid prinsipləri əsasında istehsalın idarə edilməsi sistemini təkmilləşdirməkdə görür və bu istiqamətdə idarəetmə uçotunun mühüm rol oynamasını, ona görə də onun bütün müəssisə və təşkilatlarda qurulmasını tövsiyə edir.¹

Sonralar idarəetmə uçotu nəzəriyyəsinin işlənməsində həmin ölkənin aparıcı alimləri A.F.Aksenenko, P.S.Bezrukix, M.A.Vaxruşina, A.A.Volodin, V.B.İvaşkeviç, İ.A.Mişin, V.F.Paliy, Azərbaycan Respublikasının alimləri Q.A.Abbasov, V.İ.İsayev, İ.M.Mahmudov, F.M.Quliyev böyük əmək sərf etmişlər.

İstehsal xərclərinin uçotu problemin aktuallığı və kəskinliyi çox tədqiqatçıları məsrəf mərkəzləri və məsuliyyət mərkəzlərinin yaradılması və müəyyən edilməsinin məzmununu əsaslandırmağa vadar etmişdir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu sahə üzrə aparılan işlərdən əldə edilən nəticələrə baxmayaraq, məsuliyyət mərkəzlərinin formalaşması və müvafiq uçotun təşkili məsələlərində bir sıra müəlliflər iki anlayışın – xərc yerinin və məsuliyyət mərkəzinin, digərləri isə üç anlayışın – xərc yerinin, xərc mərkəzinin və məsuliyyət mərkəzinin qarşılıqlı əlaqəsindən çıxış edir. Belə ki, prof. V.V.İvaşkeviç xərc yeri və məsuliyyət mərkəzi arasında müəyyən fərqlərin olmasını əsaslandırır və onu geniş izah edir. O, qeyd edir ki, “Məsuliyyət növlərinin hamısının müvafiq xərclərlə əlaqəsi olmadığından xərc yeri və məsuliyyət mərkəzləri arasında fərqlər mövcuddur. Bu, məzmununa görə müqayisə etmək qeyri-mümkün olan müəyyən etmədir, hətta ikinci birincidən daha genişdir.

Adı çəkilən üç anlayışı qiymətləndirərək prof. N.F.Paliy qeyd edir ki, bu obyektlər üzrə uçotun inkişafı bu gün istehsalat uçotunun, nəzarətin və istehsal məsrəflərinin formalaşmasının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. N.F.Paliy xərclərin baş vermə yerini xarakterizə edərək qeyd edir ki, istehsal ehtiyatları ilə bağlı məsrəflərin idarə edilməsi və onların üzərində nəzarətin təşkil edilməsi zəruridir. Məsrəf yeri dedikdə isə onun xarakteristikası bir mənalı ola bilər. O, ehtiyatların istehlak olunduğu yeri özündə əks etdirir, bu da əsasən iş yerinə uyğun gəlir.

Müasir dövrdə Qərb ölkələrində istehsal xərclərini həm mahiyyət, həm də quruluş və terminologiya cəhətdən onun marksist konsepsiyasından fərqləndirirlər. Bu, istehsalın inkişafı səviyyəsindəki dəyişikliklərlə əlaqədardır. Belə ki, əgər əvvəllər istehsal xərclərinin əsas hissəsi bilavasitə çalışan işçilərin əmək haqqından ibarət idisə, hazırda onun tərkibində qeyri-istehsal işçilərinin əməyi, marketing, idarəetmə, reklam və s. əlaqədar xərclər çoxluq təşkil edir.

Məhsulların istehsalı prosesində xammal, material, yanacaq, elektrik enerjisi əməyin müxtəlif növləri sərf olunur. Əsas kapital ünsürləri – maşın və

avadanlıqlar, binalar istifadə olunduqca köhnəlir və öz dəyərlərinin bir hissəsini amortizasiya ayırmaları formasında istehsal edilən məhsulların üzərinə keçirirlər.

Deməli, bu və ya digər məhsulun istehsalına müəyyən miqdarda canlı və maddiləşmiş əmək sərf olunur və bunlar istehsal xərclərini əmələ gətirir.

Lakin istehsal xərcləri kateqoriyası ilə əlaqədar iqtisadçılar arasında fikir birliyi yoxdur. Demək olar ki, iqtisadi məktəblərin hamısının tanınmış nümayəndələri bu barədə fikir söyləmişlər. Məsələn, klassik burjua siyasi iqtisadının nümayəndələri bu barədə fikir söyləmişlər. Məsələn, klassik burjua siyasi iqtisadının nümayəndələri A.Smit və D.Rikardo istehsal xərcləri haqqında öz mülahizələrini bildirir və onu istehsal qiyməti ilə eyniləşdirirlər. İngiltərə iqtisadçıları R.Torrens, C.Mill, C.Mak-Kullon belə hesab edirlər ki, əmtələrin dəyəri əmək haqqı, mənfəət və rentadan ibarətdir. İ.B.Seyin fikrincə istehsal xərcləri üç amildən - əmək, torpaq, kapital əmələ gəlir. Fransız iqtisadçısı N.Senior istehsal xərclərinin izahının subyektiv variantını irəli sürmüşdür.

Bəzi iqtisadçılara görə istehsal xərcləri və əsas istehsal fondlarının dəyəri kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilmə səviyyəsinin obyektiv göstəricisi deyildir. Məsələn, D.F.Mixlyukov yazır ki, kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşmə səviyyəsini istehsal xərcləri ilə xarakterizə etmək olmaz. Müəllif fikrini belə izah edir ki, ayrı-ayrı təsərrüfatlarda istehsalın intensivlik səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir göstərən amillərdən bəzilərinə xərc tələb olunmur.

Xərclərin əmələ gəlmə yerindən asılı olaraq istehsal sferasında xərclər konkret növlər üzrə bölünür:

- əsas istehsalatda yəni əsas məhsulu buraxan istehsalatda xərclər (məhsul üçün müəssisə təşkil edilir);

- istehsalın təşkili və idarə edilməsi üzrə, yəni istehsal-texniki heyətin – mühəndisin, texnikin, ustanın, briqadirin və s. əmək məsrəfləri və istehsalatın təşkili və rəhbərliyi ilə əlaqədar material məsrəfləri. Bu xərclər müəyyən olunan vaxtda əsas istehsalata silinir;

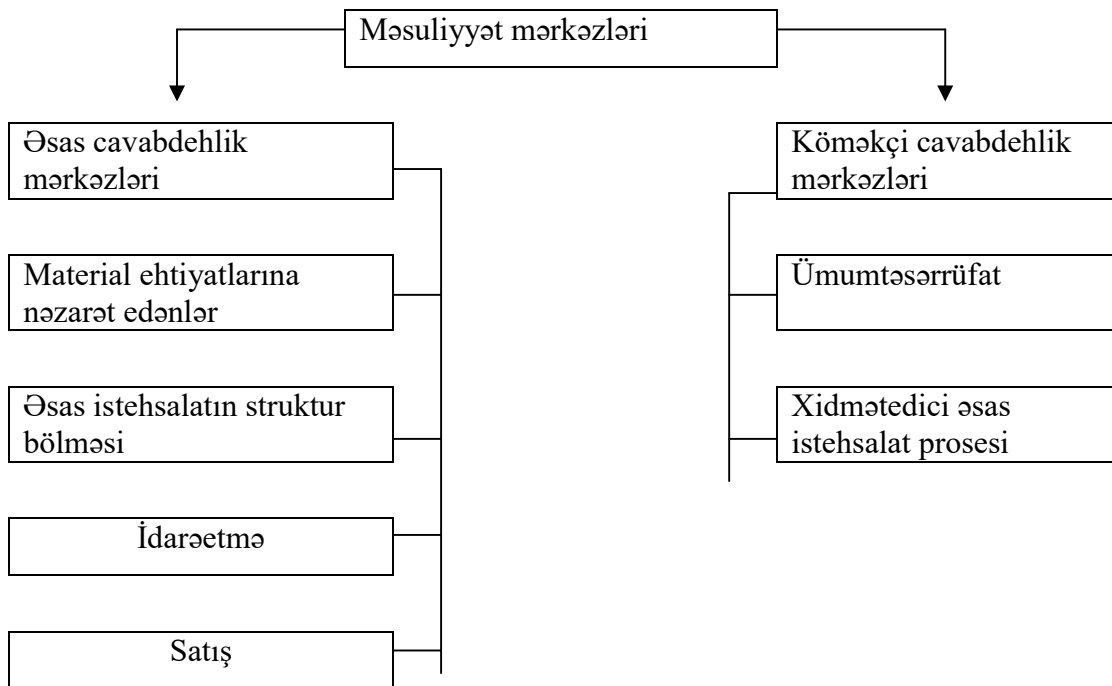
- köməkçi istehsalat xərcləri – yəni əsas istehsalata xidmət göstərməklə, onlar üçün müəyyən işin görülməsinə və xidmət göstərilməsinə olan

xərclərdir. Bura təmir emalatxanası, avtomobil nəqliyyatı, canlı çəkici qüvvə, elektrik təchizatı, su təchizatı, istilik təchizatı, qaz təchizatı, tara istehsalı və i.a. daxildir. Köməkçi istehsalatda işlər və xidmətlər qayda üzrə hər ay müvafiq əsas istehsalat xərclərinə silinir.

- xidmətedici istehsalat və təsərrüfat xərcləri, yəni mənzil-kommunal təsərrüfatı, ictimai iaşə, məişət xidməti müəssisələri, uşaq müəssisələri (əgər onlar müəssisənin balansında varsa) üçün olan xərclərdən ibarətdir. Bu xərclər köməkçi istehsalatdan fərqli olaraq əsas istehsalata silinmir. Onların hər birinin ötürülmə mənbələri vardır: məsələn yeməxana və bufetlərdən əldə olunan gəlir, mənzil-kommunal təsərrüfatında mənzil kirayəçilərindən daxil olmalar, valideynlərdən və məqsədli istiqamətlərdən (uşaq müəssisələri) daxil olmalar və i.a. Bu müəssisələr həmin təşkilatda əsas istehsalatla bir başa əlaqəsi yoxdur, ancaq onlar işçilərin məişət ehtiyacına xidmət edir və müəssisədə istehsal prosesinin normal gedişini təmin edir.

Sxem 1

Məsuliyyət mərkəzlərinin strukturu

Xərclərin uçotunun düzgün təşkili üçün onların elmi əsaslandırılmış təsnifatının mühüm əhəmiyyəti vardır. Planlaşdırma və məhsulların maya

dəyərinin hesablanması üzrə normativ sənədlərdə, məhsulların, işlərin, xidmətlərin kalkulyasiyasının aparılması sistemində müəyyən olunmuş funksiyanı yerinə yetirən məhsulların maya dəyərinə daxil olması üsuluna görə xərclərin təsnifatı nəzərdə tutulmuşdur. Bu əlamətə görə xərclər müstəqim və qeyri müstəqim xərclərə bölünür.

Konkret məhsul növü istehsalı, konkret işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər müstəqim xərclər adlanır və onlar (əmək haqqı, material xərcləri) bir başa maya dəyərinə daxil edilə bilər. Məhsul vahidinə düşən müstəqim xərclərin həcmi praktiki olaraq istehsalın həcmindən asılıdır.

2. Təsərrüfatın iqtisadi xarakteristikası

Tədqiqat aparılan Samux rayonu 1954-cü ilədək Azərbaycan SSR-də inzibati rayondur. 1930-cu il avqustun 8-də təşkil olunmuş və 1954-cü il yanvarın 28-də Səfərəliyev rayonu (indiki Göygöl rayonu) ilə birləşdirilmişdir. Hazırda Samux rayonu respublikada sərbəst inzibati rayondur.

Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində müəssisənin fəaliyyətinin əsas göstəricilərini 2.1 sayılı cədvəldən görmək olar

Cədvəl 2.1

Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində müəssisənin fəaliyyətinin əsas göstəriciləri

Sıra N-si	Göstəricilər	İllər			2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə %-lə
		2011	2012	2013	
1.	Kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi (özündən) əvvəlki ilin faktiki satış qiyməti ilə	58680	59400	76360	130,1
	O cümlədən: bitkiçilikdə.	58680	59400	76360	130,1
	heyvandarlıqda	-	-	-	-
2.	Əmək məhsuldarlığını hesabla-maq üçün işçilərin orta illik (orta siyahı) sayı, nəfər				
	Kənd təsərrüfatında	26	24	21	80,8
	O cümlədən: bitkiçilikdə	26	24	21	80,8
3.	Bir orta illik işçiyə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal edilmişdir, manat	2252	2475	3636	161,1

2.1 sayılı cədvəldən görünür ki, Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi 2011-ci ildə 58680 manat, 2012-ci ildə 59400 manat, 2013-cü ildə 76360 manat olmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi son üç ildə 30,1 % artmışdır. Kənd təsərrüfatı əsasən yalnız bitkiçilik sahəsindən ibarətdir.

Müəssisənin əsas göstəricilərindən biri olan əmək məhsuldarlığını hesablamaq üçün işçilərin orta illik sayıdır. İşçilərin orta illik sayı 2011-ci ildə 26 nəfər, 2012-ci ildə 24 nəfər, 2013-cü ildə 21 nəfər olmuşdur. 2011-ci ilə nisbətən

2013-cü ildə işçilərin orta illik sayı 19,2 %, yaxud 5 nəfər azalmışdır. Lakin bir işçiyə düşən kənd təsərrüfatı məhsulu 61,1 % artmışdır. Bu məhsul istehsalının artımı hesabına olmuşdur.

Müəssisədə əməyin ödənişi xərcləri 2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə artmışdır.

Cədvəl 2.2

Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində
bitkiçilikdə xərclərin quruluşu

	Xərc maddələri	2011-ci il		2013-cü il	
		Bitkiçiliyə çəkilən xərclər, man.	Yekuna görə %-lə	Bitkiçiliyə çəkilən xərclər, man.	Yekuna görə %- lə
1.	İctimai sığorta və sosial təminatla ayırmaları daxil etməklə əməyin ödənişi xərcləri	27743	42,3	30344	37,4
2.	Məhsulun maya dəyərində daxil olan material məsrəfləri	31682	48,3	40800	50,3
	O cümlədən::				
	- Toxum və basdırma materialları	12487	19,0	10232	12,6
	- Mineral gübrələr	10476	16,0	8278	10,3
	- Neft məhsulları	4573	7,0	5125	6,3
	- Maşın və avadanlıqların cari təmiri üçün ehtiyat hissələri və tikinti materialları	2617	4,0	3600	4,4
	- Kənar təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilmiş xidmət və sair məsariflər	1529	2,3	13565	16,7
3.	Əsas vəsaitlərin amortizasiyası	9159	6,3	9228	11,4
4.	Sair xərclər	2017	3,1	764	0,9
.	Xərclərin yekunu	65601	100	81136	100

2.2 sayılı cədvəldən görünür ki, ictimai sığorta və sosial təminatla ayırmaları da daxil etməklə əməyin ödənişi xərcləri 27743 manatdan 30344 manata qalxmışdır. Əməyin ödənişi xərcləri cəmi xərclərin tərkibində 2011-ci ildə 42,3 %, 2013-cü ildə isə 37,4 % təşkil etmişdir. Müəssisədə material xərcləri 9118 manat, yaxud 28,8 % artmışdır. Bunlar da məhsulların maya dəyərində öz təsirini göstərmişdir.

Müəssisədə məhsulların maya dəyərini 2.3 sayılı cədvəldən görmək olar.

Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində
bitkiçilik məhsullarının maya dəyəri

Bitkiçilik məhsulları	İllər			2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə faizlə
	2011	2012	2013	
Payızlıq dənlilər	34,39	33,34	28,22	82,1
Yazlıq dənlilər	34,39	33,34	28,22	82,1
Pambıq	39,08	43,95	44,07	112,8
Çoxillik otlar: quru ot	3,50	3,04	3,08	88,0
Birillik otlar: quru ot	2,38	4,10	3,43	144,1

2.3 sayılı cədvəldən görünür ki, 1 sentner payızlıq buğdanın maya dəyəri 2011-ci ildə 34,39 manata, 2012-ci ildə 33,34 manata, 2013-cü ildə 28,22 manata başa gəlmişdir ki, bu da 2011-ci ilə nisbətən 17,9 % ucuzdur; 1 sentner pambıq məhsulunun maya dəyəri isə 2011-ci ildə 39,08 manata, 2012-ci ildə 43,95 manata, 2013-cü ildə isə 44,07 manata başa gəlmişdir. Pambığın maya dəyəri 2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə 12,8 % baha başa gəlmişdir. Bunlar da təsərrüfatın rentabelliyyəinə öz təsirini göstərmişdir.

Təsərrüfatın rentabelliğini 2.4 sayılı cədvəldən görmək olar.

2013-cü ildə Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində kənd
təsərrüfatı məhsulları istehsalının rentabelliği

Bitkiçilik məhsulları	Satılan məhsulun dəyəri, man.	Satılan məhsulun maya dəyəri, man.	Mənfəət (+), zərər (-)	Rentabellik səviyyəsi, %-lə
1. Dənli və dənli paxlalılar	7537	8075	-538	- 6,7
2. Bitkiçiliyin sair məhsulları (ot)	6891	6210	+ 681	11,0
3. Bitkiçilik üzrə	14428	14285	+ 143	1,0
4. Sənaye məhsulu	66440	64663	+ 777	2,7
O cümlədən: taxıl toxumu	21912	20641	+1271	6,2
Təsərrüfat üzrə	80868	78948	+ 1920	2,4

2.4 sayılı cədvəldən görünür ki, təsərrüfatın rentabelliği 2,4 % təşkil edir. Bu səviyyə çox aşağıdır. Vəzifə təsərrüfatın rentabelliğini optimal rentabellik səviyyəsinə (60 %) çatdırmaqdan ibarətdir.\

3. Bitkiçilikdə məsrəflərin, və məhsul çıxışının uçotu

3.1. İstehsal məsrəflərinin uçotu

İstehsal məsrəflərinə adi fəaliyyət növü üzrə xərclər və əlavə satış üzrə xərclər aid edilir. Onların uçotu – bitkiçilikdə, heyvandarlıqda, sənaye istehsalatında, köməkçi istehsalatda, xidmətedici istehsalat və təsərrüfatlarda məsrəflərin və ümumistehsalat xərclərinin uçotu 202 N-li “İstehsalat məsrəfləri” hesabında uçota alınır. Ümumtəsərrüfat xərcləri isə 721 N-li “İnzibati xərclər” hesabında uçota alınır.

Bu bölmənin bütün hesabları balansa görə aktivdir. Onların debeti üzrə bu və digər məhsul (iş, xidmət) növü ilə əlaqədar xərclər, krediti üzrə isə - məhsul çıxışı (kənd təsərrüfatında – plan qiyməti ilə) və ya xərclərin silinməsi əks etdirilir.

Məhsul (iş, xidmət) istehsalı ilə əlaqədar olan pul formasında ifadə olunan istehsal xərcləri – işlədilən material qiymətliləri, əmək haqqı, əsas vəsaitlərin amortizasiyası və digər xərclər məhsulların (iş və xidmətlərin) maya dəyərini təşkil edir.

İstehsal prosesinin konkret işlərinin yerinə yetirilməsi müxtəlif xərclərin (material-istehsalat ehtiyatlarının işlədilməsi, dövriyyədən kənar aktivlərin qismən köhnəlməsi, əmək haqqının verilməsi və s.) olmasını tələb edir. Bütün bu xərclər uçotda ayrılıqda yığılır. Deməli, istehsala xərclər mühasibat uçotunda ümumi məbləğdə uçota alına bilməz. Uçot xərc maddələri üzrə (maya dəyərinin kalkulyasiyasında onların nomenklaturasına uyğun xərc maddələri üzrə) aparılmalıdır.

Əsas istehsalatın uçotu. 202 №-li “ istehsalat məsrəfləri” hesabında məhsul istehsalı, yerinə yetirilən işlər və göstərilən xidmətlərlə əlaqədar əməliyyat əks etdirilir, yəni istehsal xərcləri haqqında informasiyaların toplanması aparılır.

Müəssisənin adi fəaliyyət növü üzrə xərclərin formalaşdırılması aşağıdakı elementlər üzrə qruplaşdırılmalıdır:

- material xərcləri;
- əməyin ödənişi xərcləri;

- sosial ehtiyaclara ayırmalar;
- amortizasiya;
- sair xərclər.

202 №-li “İstehsalat məsrəfləri” hesabının debeti üzrə birinci, məhsul (iş, xidmət) istehsalı ilə bilavasitə əlaqədar olan müstəqim xərclər əks etdirilir, onlar material qiymətliləri, əməyin ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar, malsatan və podratçılarla hesablaşmalar və s. uçotu aparılan hesablarından silinir; ikinci köməkçi istehsalat hesabının kreditindən silinən köməkçi istehsalat xərclər; üçüncü ümumistehsalat xərcləri və 721 №-li “İnzibati xərclər” hesabından qeyri müstəqim xərclər; 202 №-li “İstehsalat məsrəfləri” hesabının krediti üzrə 204 N-li “Hazır məhsul”, 701 N-li “Satışın maya dəyəri” hesabları ilə müxabirləşmədə məhsul (iş, xidmət) çıxışı əks etdirilir

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında məhsulların faktiki maya dəyəri yalnız ilin axırında kalkulyasiya edilir. Məhsullar il ərzində istehsalat-maliyyə planında nəzərdə tutulmuş plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. İlin axırında, əsas və əlavə məhsulların faktiki maya dəyəri müəyyən edildikdən sonra il ərzində əks etdirilmiş əsas və əlavə məhsulu uçota alan hesablarda məhsulların faktiki maya dəyəri ilə plan maya dəyəri arasında olan fərq silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa arada olan fərqi əlavə yazılış tərtib olunur, əgər əksinə olarsa “qırmızı storno” üsulu ilə düzəliş edilir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində 202 №-li “İstehsalat məsrəfləri” hesabına dair aşağıdakı subhesablar açıla bilər:

- 202-1 №-li “Bitkiçilik”;
- 202-2 №-li “Heyvandarlıq”;
- 202-3 №-li “Sənaye istehsalı”;
- 202-5 №-li “Sair əsas istehsalat”.

202 №-li “İstehsalat məsrəfləri” hesabı üzrə analitik uçot buraxılmış məhsul (iş, xidmət) növləri üzrə, eləcə də xərc növləri üzrə aparılır. Bunlarla əlaqədar olaraq 202-1 №-li “Bitkiçilik” subhesabı üzrə xərclər aşağıdakı maddələr üzrə qruplaşdırılır:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- material xərcləri, o cümlədən :
- toxum və əkin materialları;
- kübrələr;
- bitkilərin mühafizə vasitələri;
- əsas vəsaitlərin saxlanması;
- idarəetmə və istehsalın təşkili;
- işlər və xidmətlər;
- sair xərclər.

202-2 №-li “Heyvandarlıq” subhesabında xərclər aşağıdakı qaydada bölüşdürülür:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- Material xərcləri, o cümlədən:
 - Yemər,
 - Heyvanların mühafizə vasitələri;
 - əsas vəsaitlərin saxlanması;
 - idarəetmə və istehsalın təşkili;
 - işlər və xidmətlər;
 - heyvanların ölümündən olan itkilər;
 - sair xərclər.

202-3 №-li “Sənaye istehsalı” subhesabında aşağıdakı xərc maddələrinin nomenklaturası müəyyən edilir:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- xammal və materiallar;
- əsas vəsaitlərin saxlanması;
- idarəetmə və istehsalın təşkili;
- xidmətlər və işlər;
- sair xərclər.

202 №li hesab üzrə qalıq hesabat dövrünün axırına bitməmiş istehsalatın dəyərini göstərir.

Bitkiçilik – kənd təsərrüfatının mühüm sahəsidir . Bu sahədən əldə edilən məhsulların çoxu bilavasitə əhalini ərzaqla, sənayeni xammalla, mal-qaranı isə yemlə təmin edir. Bitkiçiliyin tarlaçılıq (taxıl, texniki bitkilər, yem bitkilər və s.), tərəvəzçilik, meyvəçilik, üzümçülük, çəmənçilik və s. kimi sahələri də var. Bitkiçilikdə əhalinin ərzağa olan tələbatının ödənilməsi üçün orta illik ümumi taxıl yığımının artımı, dənli bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsi, digər əsas kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması əhəmiyyətli dərəcədə təmin edilməlidir. Bitkiçiliyin mühüm vəzifəsi heyvandarlıqda möhkəm yem bazasının yaradılması üçün yem istehsalatının kəskin surətdə artırılmasıdır.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsində bitkiçilik sahəsinin məsrəfləri və məhsul çıxışının uçotunun düzgün və öz vaxtında aparılması mühüm rol oynamalıdır. Bitkiçilikdə məsrəflərin uçotunun düzgün təşkilinin birinci dərəcəli əhəmiyyəti vardır.

Göründüyü kimi bitkiçilik – kənd təsərrüfatı istehsalının mühüm və spesifik sahələrindən biri olmaqla – istehsalın mövsümi xarakter daşması ilə fərqlənir. Bitkiçilik sahəsində istehsal məsrəfləri ilin müxtəlif vaxtlarında uzun müddət ərzində qeyri-bərabər olur. Bitkiçiliyin vaxtında yetişməsi məhsul çıxışına səbəb olur və məhsul yığımı dövrü başlanır. Məhsuldan əsas və əlavə məhsullar (küləş, kökümeyvəli bitkilərin gövdə və yarpaqları və s.) alınır. İstehsal prosesində bitkiçilikdə cari ilin məhsulu üçün məsrəflər və gələcək ilin məhsulu üçün məsrəflər paralel olaraq aparılır. Texnoloji prosesə bir neçə mərhələ daxil edilir:

- torpaqların səpin üçün hazırlanması (şumlama, malalama, kultivasiya və i.a.);
- səpmə (əkmə);
- bitkilərə qulluq;
- məhsul yığımı.

Deməli bitkiçilikdə bitməmiş istehsalın daim mövcud olması labüddür.

Bu sahələrdə bütün bu xüsusiyyətləri uçotun təşkili və məhsulların maya dəyərinin hesablanması nəzərə almaq lazımdır.

Analitik uçot elə şəkildə açılmalıdır ki, məsrəflər aid olan becərilən bitkilər üzrə, yerinə yetirilən işin növü üzrə məsəflərə bölünməklə cari ilin məhsulu üçün məsrəflərin və gələcək ilin məhsulu üçün məsrəflərin ayrılıqda uçotu təmin edilmiş olsun.

Bununla əlaqədar olaraq bitkiçiliyin bütün analitik hesablarını aşağıdakı qruplarda birləşdirmək olar:

1. Bitkiçilikdə istehsal prosesi ilə bilavasitə əlaqədar olan bölüşdürülməli olan məsrəflər. Belə ki, həmin məsrəflər konkret bitkilərə olan məsrəflərə aid etmək mümkün deyil.

Bu məsrəflər aşağıdakılardır:

- bitkiçilikdə istifadə olunan əsas vəsaitlərin saxlanması olan məsrəflər;
- suvarma üzrə məsrəflər;
- qurudulma üzrə məsrəflər;
- torpağın əhəng və gips ilə gübrələnməsi üzrə məsrəflər.

Bölüşdürülməli olan bu məsrəflərə hesabat dövrünün sonunda konkret bitkilərə olan məsrəflər daxil edilir.

2. Bitkilər və bitki qrupları (payızlıq dənli bitkilər, yazlıq dənli bitkilər, dənli bitkilər, texniki bitkilər, kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri, yem bitkiləri, örtülü torpaq tərəvəzi, bağçılıq və s.)

3. Yem istehsalı analitik hesabları (siloslaşdırmaya olan məsrəflər, senajın hazırlanmasına məsrəflər, otununun hazırlanması üzrə məsrəflər və s.)

4. Bitməmiş istehsalın uçotu üzrə analitik hesablar (payızlıq dənli bitkilərin səpini, şum qaldırılması və s.)

Bu səbəbdən bitkiçilikdə məsrəflərin uçot obyektlərinin özü müxtəlif ola bilər və istehsal məsrəflərinin uçotunun sadə formasından istifadə olunur.

Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotu 20 №-li “Əsasi istehsalat” hesabının 1-ci “Bitkiçilik” subhesabında müvafiq analitik hesablarda məsrəf maddələri üzrə aparılır:

1. Əmək haqqı üzrə məsrəflər.
2. Sosial sığortaya ayırmalar.

3. Toxum və əkin materialları.
4. Mineral və üzvi gübrələr.
5. Bitki mühafizə vasitələri.
6. Əsas vəsaitlərin saxlanması məsrəfləri:
 - a) neft məhsulları;
 - b) əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası);
 - q) əsas vəsaitlərin təmiri.
7. İş və xidmətlər.
8. İstehsalın təşkili və idarəetmə üzrə məsrəflər.
9. Sığorta ödənişləri.
10. Kreditə görə ödənişlər.
11. Sair məsrəflər.

Bitkiçilikdə məsrəflər olduqda ilkin və icmal sənədlərə əsasən mühasibat yazılışı aparılır:

Debet – 202 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı.

Kredit – xərc növlərindən asılı olaraq 533,522,201,112,122,132,202,721 №-li və s. hesablar.

Məhsul yığımı nəticəsində alınan bitkiçiliyin hazır məhsulları il ərzində plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. Bu halda yazılış tərtib edilir:

Debet – 204, 201 №-li hesablar.

Kredit – 202 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı.

Bitkiçilik məhsulları istehsalına faktiki məsrəfləri ancaq hesabat ilinin axırında

müəyyən etmək olar, çünki o zaman 202,721 №-li hesablar bağlanacaq, kənd təsərrüfatı bitkilərinin tozlandırılmasına aid olan arıçılıq sahəsində arıların saxlanması olan məsrəflər silinəcək, məhv olmuş əkinlər üzrə məsrəflər müəyyən ediləcək, torpaqların gipslə gübrələnməsi, əhənglə gübrələnməsi, suvarılması üzrə məsrəflər və s. bölüşdürüləcəkdir..

Deməli 202 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabını hesabın debet hissəsində 202 №-li “Köməkçi istehsalat” hesabı üzrə kalkulyasiya fərqi məbləği əks

etdirildikdən sonra, eyni zamanda ümumistehsalat xərcləri və ümumtəsərrüfat xərcləri bölüşdürülərək bitkiçilikdə məsrəflərə daxil edildikdən sonra bağlamaq lazımdır.

Beləliklə, hesabat ilinin axırında bitkiçiliyin analitik hesablarının debet tərəfində faktiki məsrəflər, kredit tərəfində plan qiyməti ilə məhsul çıxışı uçota alınır. Məhsul çıxışı faktiki məsrəflər səviyyəsinə çatdırılmalıdır.

Bunun üçün bitkiçiliyin 1-ci qrup analitik hesablarının məsrəfləri bölüşdürülür və sonra analitik hesabların qalan qrupları üzrə məhsulların faktiki maya dəyəri hesablanır. Bitkiçilik məhsullarının faktiki maya dəyəri hesablandıqdan sonra kalkulyasiya fərqi müəyyən edilir və bitkiçilik məhsullarının istehlak olduğu sahələrə əlavə yazılış yaxud “qırmızı storno” üsulu ilə silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa əlavə yazılış üsulu tətbiq edilir, əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən aşağı olarsa “qırmızı storno” üsulu tətbiq edilir. Nəticədə 4-cü qrup analitik hesablardan başqa analitik hesablar bağlanır və qalığı olmur. Buna görə son balansda 20-1 “Bitkiçilik” hesabında bitməmiş istehsalatda məsrəf məbləği əks etdirilə bilər.

3.2. Bitkiçilikdə məsrəflərin uçot obyektləri

Bitkiçilik sahəsində məsrəflərin uçot obyektləri kənd təsərrüfatı bitkiləri (yaxud bitki qrupları), kənd təsərrüfatı işləri, bölüşdürülməli olan xərclər və sair obyektlərdir.

Xərclərin uçot obyektlərinin aşağıdakı nomenklaturası qəbul edilmişdir:

Birinci qrup xərc obyektləri: Dənli və dənli paxlalı bitkilər. Payızlıq dənli bitkilər (buğda, arpa, dən üçün qarğıdalı və s.).

Yazlıq dənli və paxlalı bitkilər (yazlıq buğda, sair yazlıq sünbüllü dənli bitkilər və s.).

Texniki bitkilər (pambıq, tütün, günəbaxan və s.)

Kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri (kartof, kələm, xiyar, pambıq və s.).

Yem bitkiləri (silos bitkiləri qarğıdalıdan başqa, silos üçün qarğıdalı və yaşıl yem, birillik otlar, çoxillik otlar, yaxşılaşdırılmış biçənəklər və otlaqlar, təbii biçənəklər və otlaqlar və s.)

Örtülü torpaq tərəvəzi (qış şitilliyi, yaz şitilliyi, parnik və s.)

Meyvə, giləmeyvə və üzümlüklər və digər çoxillik əkmələr.

İkinci qrup xərc obyektləri. Bitməmiş istehsalat (gələcək ilin məhsulu üçün çəkilən xərclər). Bu xərc obyektinə daxildir: payızlıq dənli bitkilər səpini, qışda tərəvəz bitkiləri səpini və s.

Üçüncü qrup xərc obyektləri. Ayrı-ayrı növ xərcləri birdən-birə birinci və ikinci qrup xərc obyektlərinə aid etmək olmaz. Belə ki, onlar xərclərin bir neçə və çoxlu uçot obyektlərinə aid edilir. Onlar bölüşdürülməli olan xərclər adlanır. Onlar il ərzində ayrıca analitik hesabda uçota alınır və ilin axırında bölüşdürülür. Bölüşdürülməli olan xərc obyektlərinə daxildir: amortizasiya ayırmaları, bitkiçilikdə istifadə olunan əsas vəsaitlərin təmiri üçün xərclər (yaxud təmir üçün ayırmalar), suvarma üçün xərclər, qurutma üçün xərclər, tarlaqoruyucu zolaqların saxlanması üçün xərclər.

Dördüncü qrup xərc obyektləri. Bitkiçilik sahəsində bəzi xərc növləri yem istehsalı, yığımdan sonra məhsul emalı və s. ilə əlaqədardır. Onlar ayrıca analitik hesabda uçota alınır. Bu xərc obyektlərinə daxildir: silosun tədarükü, senajın tədarükü, ot ununun istehsalı, ot tədarükü, küləş, yığımdan sonra məhsul emalı və s. Bu xərc obyektləri əlavə, əlaqədar məhsulların miqdarını müəyyən etmək və ilin axırında həmin məhsulların maya dəyərini müəyyən etmək üçün açılır.

3.3. Bitkiçilikdə ilk uçotun təşkili

Bitkiçilik sahəsində xərclər və məhsul çıxışı haqqında mühasibat uçotunda bütün yazılışlar əmək, əmək əşyalarının, əmək vəsaitlərinin sərfinin və məhsul çıxışının uçotu üzrə müvafiq ilk sənədlərin məlumatlarına əsaslanır.

Əmək sərfinin uçotu üzrə sənədlərdə bitkiçilik sahəsində aparılmış bitkilərin becərilməsi üzrə konkret işlərin yerinə yetirilməsinə əmək sərfi və buna hesablanmış əmək haqqı qeyd edilir. Mexanikləşməmiş işlər üçün yerinə yetirilən işlərin və əməyin uçotu vərəqəsi, mexanikləşdirilmiş işlər üçün isə - traktorçu –

maşinistin_uçotu vərəqəsi_(131 və 132 –KT №-li formalar) tətbiq edilir. Bundan başqa xüsusi sənədlərdən - yerinə yetirilən və əməyin uçotu üzrə briqadirin kitabçasından_(65№-li forma), həmçinin iş vaxtının uçotu üçün – iş vaxtının uçotu tabelindən_(140-KT №-li forma) istifadə olunur.

Əmək əşyalarının səpinin uçotu üzrə sənədlərdə müxtəlif material qiymətlilərin (toxumların, gübrələrin, zəhərli kimyəvi maddələrin, herbisidlərin, ehtiyat hissələrinin, xırda inventarların və s.) sərfi qeyd edilir. Səpin üçün toxum və əkin materialının sərf olunması_toxum və əkin materialının məsarif akı_(183 KT №-li forma) ilə gübrələrin, zəhərli kimyəvi maddələrin və herbisidlərin sərfi mineral, üzvi və bakterial gübrələr, zəhərli kimyəvi maddələr və herbisidlərdən istifadə_haqqında akt_(262-KT №-li forma) ilə, xırda inventarlar – istehsalat və təsərrüfat_inventarlarının silinməsi üçün akt(263 KT №-li forma) ilə rəsmiyyətə salınır. Ayın axırında ilkin sənədlərin məlumatları material qiymətlilərin hərəkəti haqqında hesabatda (265 KT №-li forma) sistemə salınır, bundan sonra struktur bölmələrin şəxsi hesablarında material qiymətlilərin sərfi haqqında müvafiq yazılışlar aparılır.

Əmək vəsaitlərinin sərfinin uçotu üzrə sənədlərdə istifadə olunmuş əmək vəsaitləri üzrə olan xərclər qeyd edilir. Bu xərclər hesablanmış amortizasiya və təmir fonduna ayırmalarda ifadə olunur. Onlara amortizasiya və təmir fonduna ayırmaların hesablanması və bölüşdürülməsi üzrə müxtəlif hesablamalar, o cümlədən əsas vəsaitlər üzrə təmir fonduna ayırmaların və amortizasiyanın hesablanması cədvəli (48 KT №-li forma), təmir fonduna ayırmaların və avtonəqliyyat üzrə amortizasiyanın hesablanması cədvəli (50- KT №-li forma), təmir fonduna ayırmalar və amortizasiyanın hesablanması cədvəli (avtonəqliyyatsız) (49 KT №-i forma), bitkiçilik sahəsinin əsas vəsaitləri üzrə təmir fonduna ayırmaların və amortizasiyanın hesablanması cədvəli (110 KT №-li forma) aiddir.

Məhsul çıxışının uçotu üzrə sənədlərdə bitkiçilik sahəsindən alınan məhsulların , o cümlədən dəni bitkilərin , texniki bitkilərin, yemlərin və s.nin məhsullarının mədaxil edilməsi qeyd edilir. Məhsul çıxışının uçotu üzrə sənədlərə

aiddir: dənli bitkilər üzrə - sahədən taxıl və digər məhsulun göndərilməsi reyestri (161 KT №-li forma), sahədən məhsulun daşınması üçün yol vərəqəsi (164 KT №-li forma), taxıl uçotunun talon üsulunda talonlar (165 a, b, v KT №-li formalar), taxıl və digər məhsulların qəbul reyestri (162 KT №-li forma), tərəziçinin taxıl qəbulu reyestri (166 KT №-li forma), taxıl və digər məhsulların hərəkəti cədvəli (167 KT №-li forma), kartof, tərəvəz, meyvə-giləmeyvə və digər bitkilər üzrə - kənd təsərrüfatı məhsullarının daxil olması gündəliyi (168 KT №-li forma), örtülü torpaq məhsullarının daxil olması gündəliyi (170 KT №-li forma), bağçılıq məhsullarının daxil olması gündəliyi (171-KT №-li forma), yem bitkiləri üzrə - qaba və şirəli yemlərin qəbul aktı (172-KT №-li forma), otlaq yemlərinin mədaxili üçün aktlar (173 KT, 174 KT №-li formalar).

Beləliklə bitkiçilik sahəsində xərclərin uçotu üzrə çoxlu miqdarda sənədlər tətbiq olduğu kimi məhsul çıxışının uçotu üzrə də çoxlu miqdarda sənədlər tətbiq olunur. Hər bir qrup sənədlərin məlumatları onlar işlənildikdə sənədlərin istifadəsi və hərəkəti xarakterinə müvafiq əlamətlərin müəyyən edilməsi üzrə sistemə salınır. Bu zaman bitkiçilik sahəsində bütün sənədlərin məlumatları xərclərin uçot obyektləri – işlərin və bitkilərin (bitki qrupları) növləri üzrə sistemə salınmalıdır. Bunun nizama salınması üçün xüsusi hazırlanmış toplayıcı cədvəllər və jurnallar tətbiq edilir. Hazırda unifikasiyalaşdırılmış xərclərin uçotunun toplayıcı cədvəli (301 №-li forma) tətbiq olunur.

Xərclərin uçotunun toplayıcı cədvəlində yazılış ilk sənədlərin, icmal sənədlərin, material qiymətlilərin hərəkəti haqqında hesabatın əsasında aparılır.

Ayın axırında toplayıcı cədvəldə hər bir iş və bitki üzrə xərclərin yekunu hesablanır. Yazılışın asan olması üçün cədvəlin axırında yekun səhifəsi (hər bir bitki üzrə) açılır. Ayın axırında ora ayrı-ayrı hər bir iş növünün yekunları köçürülür, ay ərzində və ilin əvvəlindən bitkilər üzrə ümumi yekunlar çıxarılır. Ay ərzində bitkilər üzrə xərclərin yekunları struktur bölmələrin şəxsi hesablarında (istehsalat hesabatında) yazılış üçün istifadə olunur.

3.4. Bitkiçilikdə sintetik və analitik uçotun

Hazırda bitkiçilik sahəsində qarşıda duran vəzifələri həyata keçirmək, bitkiçilik məhsulları istehsalını daha da artırmaq üçün bitkiçilik məhsulları istehsalının və xərclərin səmərəli uçotunun təşkili mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bunun üçün qənaətlə vəsaitin məsarif edilməsinə və istehsal planının yerinə yetirilməsinə müntəzəm nəzarət etmək, bütün alınan məhsulun və yerinə yetirilən işin faktiki maya dəyərini müəyyən etmək istehsalın həcmi artırmaq, məhsulun keyfiyyətini yüksəltmək və məhsulun maya dəyərini aşağı salmaqla istifadə olunmamış ehtiyatları aşkar etmək lazımdır.

Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının sintetik uçotu hesab planında 202 №-li "İstehsalat məsrəfləri" hesabının 1-ci "Bitkiçilik" subhesabında aparılır. Müvafiq bölmə üzrə məsrəflər və məhsul çıxışı haqqında ümumiləşdirici registr struktur bölməsinin şəxsi hesabı (istehsalat hesabatı) sayılır. O, iki bölmədən ibarətdir: I. İstehsalat məsrəflər (hesabın debeti); II. Məhsul çıxışı (hesabın krediti).

Şəxsi hesabın birinci bölməsində hər bir uçot obyektinə (bitkilər, bitki qrupları yaxud bitməmiş istehsalat növü) ayrıca sütun ayrılır. Onların konkret növləri üzrə məsrəflər sətirlərdə göstərilir.

Şəxsi hesabın ikinci bölməsində məhsul çıxışı yəni hesabın krediti əks etdirilir. Şəxsi hesabın məlumatları 10-KT №-li jurnal-orderə və Baş kitaba keçirilir.

202 №-li "Əsas istehsalat" hesabının 202-1 №-li "Bitkiçilik" subhesabı üzrə hesabların müxabirləşməsi

	Əməliyyatların məzmunu	Müxabirləşən hesablar	
		debet	kredit
1.	Bitkiçilik sahəsində istifadə olunan əsas vəsaitlərə amortizasiya hesablandıqda	202-1	112
2.	Səpində işlədilən toxum və əkin materiallarının dəyərini silinməsi	202-1	10
3.	Bitkiçilikdə istifadə olunan mineral və üzvü kübrələrin silinməsi	20-1	201
4.	Bitkiçilikdə traktorların, kombaynların, aqreqlərin və mexanizmlərin işləməsi üçün işlədilən neft məhsullarının dəyərini silinməsi	202-1	201
5.	Bitkiçilik sahəsində təsərrüfatın anbarından verilən azqiymətli və tez xarab olan əşyaların silinməsi	202-1	201
6.	Cari il məhsulunun maya dəyərini istehsal ilinin əvvəlinə olan		

	bitməmiş istehsalat xərcləri bölüşdürüldükdə	202-1	202-1
7.	Bitkiçilikdə istifadə olunmuş və sahəyə daşınmış üzvi kübrələrin (peyin) silinməsi	202-1	202-2
8.	Bitkiçilik sahəsi üçün yerinə yetirilmiş köməkçi istehsalat xidməti hesablandıqda	202-1	202
9.	İlin axırında bitkiçilikdə ümumistehsalat xərcləri ayrı-ayrı bitkilər və gələcək ilin məhsulu üçün olan işlər üzrə bölüşdürüldükdə	202-1	202
10.	İlin axırında bitkiçilik sahəsinə aid olan ümumtəsərrüfat xərcləri hissəsi ayrı-ayrı bitkilər və gələcək ilin məhsulu üçün olan işlər üzrə bölüşdürüldükdə	202-1	721
11.	Kənar təşkilatların yerinə yetirdikləri işlərin, xidmətlərin dəyərinin bitkiçilik məhsullarının maya dəyərində aid edilməsi	202-1	531
12.	Bal tozlandırma istiqamətində arıçılıq xərclərinin bir hissəsi bitkiçiliyə aid edildikdə	202-1	202-2
13.	Gələcək dövrün xərcləri bitkiçiliyə aid edildikdə	202-1	242
14.	Bitkiçilik sahəsində məşğul olan işçilərə əmək haqqı hesablandıqda	202-1	533
15.	Vergi və yığımlara görə büdcəyə ayırmalar hesablandıqda (torpaq vergisi və s.)	202-1	521
16.	Pensiya fonduna, sosial sığorta fonduna ayırmalar hesablandıqda	202-1	441,522, 541
17.	Bəzi növ xərclər üzrə ehtiyat yaradıldıqda	202-1	515
18.	Bitkiçilik məhsulları mədaxil edildikdə	204	202-1
19.	Bitkiçilik sahəsindən alınmış toxum və yem mədaxil edildikdə	201	202-1
20.	Heyvanlara yedirdilmiş otlaqlar, mədəni otlaqlar üzrə xərclərə, eləcə də arıçılığa aid edilən bal verən bitkilər üzrə xərclər aid edildikdə	202-2	202-1
21.	Təbii fəlakət nəticəsində silinmiş xərc məbləği	761	202-1
22.	Təbii fəlakət nəticəsində sığorta edilmiş əkinlər üzrə silinmiş xərc məbləği	641	202-1
23.	İlin axırında məhsulların istifadə istiqamətindən asılı olaraq bitkiçilik məhsulları üzrə kalkulyasiya fərqlərinin silinməsi	204201, 202-1, 202-2, 202-3,701	20-1

İstehsalat hesabatı və bitkiçilikdə xərclər və məhsul çıxışının uçotu kitabında olan yekun məlumatları öz aralarında yoxlanılır və 10 №-li jurnal-orderdə yazılır, bundan sonra Baş kitabda (23 №-li forma) yazılış aparılır.

4. Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxımının uçotunun təkmilləşdirilməsi

Məlumdur ki, müasir bazar münasibətləri şəraitində MMUS-un standartlarına uyğun olaraq yerinə yetirilən təhlil işlərinin nəticəsi və qəbul edilən idarəetmə qərarlarının səmərəliliyi onun informasiya təminatından, yəni mühasibat uçotu və hesabatlarının keyfiyyətindən bilavasitə asılıdır. Lakin, aparılan tədqiqat işləri göstərir ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrində məsrəflərin uçotu müasir tələblərə cavab vermir və maya dəyərinin təhlili üçün zəruri olan informasiya, demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarına keçilməsi ilə əlaqədar olaraq bir sıra hesabat formalarının ləğv edilməsi və ya həmin hesabatlardakı əsas göstəricilərin ixtisar olunması, bəzən idarəetmə üçün zəruri olan informasiyanın itməsinə səbəb olur. [24]

Aydındır ki, bazar münasibətləri şəraitində uçotun səmərəli təşkili və onun təkmilləşdirilməsi üçün zəruri olan informasiyanın əldə olunmasına kömək edə bilər. Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi, bizim fikrimizcə ilkin uçotun təkmilləşdirilməsi üçün baza rolunu oynayır və məhsulun (iş və xidmətlərin) maya dəyərini informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına əlverişli şərait yaradardı: 1) ilkin uçot sənədlərinin sistemləşdirilməsi; 2) mühasibat registrlərinin və ilkin uçot sənədlərinin nümunəvi standart formalarının işlənilib hazırlanması və onların tətbiqi; 3) İlkin uçot sənədlərində və mühasibat registrlərində əks etdirilən informasiyanın azaldılması; 4) İlkin uçotun mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması; 5) Sənəd dövriyyəsinin sadələşdirilməsi və xərc maddələri üzrə məsrəflərin uçotunu özündə əks etdirən standartlaşdırılmış hesabat formalarının tətbiqi. Sadalanan bu işlərin yerinə yetirilməsi ilkin uçot sənədlərindəki şərti-sabit informasiyanın tamamilə ləğvinə şərait yaratmaqla dövrü mühasibat hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına kömək edə bilər. İstehsal məsrəflərini özündə əks etdirən ilkin uçot sənədlərinin unifikasiya edilməsi və onlarda əks etdirilən

informasiyanın sistemləşdirilməsi, öz növbəsində, analitik uçot registrlərinin təkmilləşdirilməsinə əlverişli şərait yaradır.

Lakin tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, istehsal xərclərinin analitik uçotunu aparmağa imkan verən 10 №-li jurnal-order köhnə sahə təlimatına əsasən hazırlandığı üçün müasir dövrün və “Məhsulun (iş və xidmətlərin) maya dəyərində daxil edilən xərclərin tərkibi haqqında Əsasnamə”nin tələblərinə cavab vermir.

Məhz buna görə də bizim fikrimizcə, bazar münasibətləri şəraitində istehsal xərclərinin uçotunun təkmilləşdirilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri ilkin uçot məlumatları əsasında tərtib olunan jurnal orderlərin formasının standartlara uyğunlaşdırılması hesab edilir.

Məlumdur ki, istehsal uçotunun bütün məlumatı daxili idarəetmədə istifadə olunur. Məhz buna görə də daxili idarəetmədə istifadə edilən və bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri ilə bağlı olan iqtisadi informasiyanın çevikliyinə və operativliyinin yüksəldilməsi bir problem kimi meydana çıxır. Belə ki, inflyasiya prosesləri, qiymətlərin dəyişməsi tələb və təklif, müasir bazar münasibətləri şəraitində hadisələrin dinamikliyi idarəetmə (menecment) ilə əlaqədar qərarların obyektiv şəkildə qəbul edilməsini zəruri etmişdir. Deməli, məsrəflərin tərkibi, xərclərin kalkulyasiya maddələri üzrə qruplaşdırılması, onların məhsulların (iş və xidmətlərin) maya dəyərində daxil edilməsi və ya əsasnamədə müəyyən edilmiş qaydada mənfəət hesabına örtülməsi məsələlərinin qeyri mərkəzləşdirilmiş şəkildə həll edilməsi daha səmərəli sayıla bilər.

Məhz buna görə də bazar münasibətləri şəraitində məhsulun (iş və xidmətlərin) maya dəyərində birbaşa daxil olan , eləcə də mənfəət və zərərlərə aid edilən və ya təsərrüfat subyektinin sərəncamında qalan xalis mənfəət hesabına örtülən məsrəflərin tərkibinin detallaşdırılmış şəkildə deyil ümumiləşdirilmiş və yaxud iriləşdirilmiş pozisiyalarda göstərilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

İqtisadi ədəbiyyatların və elmi-tədqiqat işlərinin təşkili göstərir ki, məsrəflərin həm uçotun məqsədləri və həm də fəaliyyət növləri üzrə müasir təsnifatının və çatışmayan cəhətləri mövcuddur. Məsələ burasındadır ki, 25/1 №-li

subhesabda uçota alınan məsrəflər istehsaldakı roluna görə xərclər sırasına aid olunmasına baxmayaraq, məhsulun (iş və xidmətlərin) maya dəyərinə qeyri-müstəqim xərc kimi daxil edirlər.

Məsrəflərin düzgün təsnifatı təşkilatı fəaliyyətlə bağlı xərclərin təyinatını düzgün müəyyən etməyə “məsrəf-buraxılışı.” Sxeminin tələblərini müəssisələrin fəaliyyətinə uyğunlaşdırmağa və direkt-kostinq sisteminə keçidi sürətləndirməyə imkan verir. Məlumdur ki, təşkilatı fəaliyyətlə əlaqədar xərclər qeyri-müstəqim məsrəf kimi məhsulun (iş və xidmətlərin) maya dəyərinə bölüşdürmə yolu ilə (əmək haqqına proporsional olaraq) daxil edilir

Təcrübə göstərir ki, təşkilatı fəaliyyətlə bağlı məsrəflər həm istehsal və həm də ümumtəsərrüfat xarakteri daşıya bilər. Məhz bu tezisə əsaslanaraq təşkilatı fəaliyyətlə bağlı olan məsrəfləri, bizim fikrimizcə, aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək və sistemləşdirmək daha məqsədə uyğundur: 1) istehsal xarakteri daşıyan təşkilatı fəaliyyətlə bağlı məsrəflər; 2) ümumtəsərrüfat xarakteri daşıyan təşkilatı fəaliyyətlə əlaqədar xərclər. Bundan başqa, idarəetmə funksiyası üzrə məsrəflərin qruplaşdırılması məsələlərin aşağı salınması ehtiyatlarının aşkara çıxarılmasına əlverişli şərait yarada bilər.

Qərb idarəetmə uçotunun ən mühüm alt –sistemi sayılan “direkt kostinq” sisteminin tətbiqi məsrəflərin uçotunu sadələşdirir və kompleks xərclərini bölüşdürülməsindəki çətinlikləri birdəfəlik aradan qaldırmağa kömək etməklə maya dəyərinin təhrif olunmasının qarşısını alır. Bundan başqa “direkt-kostinq” sistemi şərti sabit və dəyişən xərclərin məbləğini dəqiq müəyyən etməyə, maya dəyəri, satışın həcmi və mənfəət göstəriciləri arasındakı funksional əlaqənin xarakterini araşdırmağa imkan verir.

Müasir dövrdə Qərb idarəetmə uçotunun tələblərinin mövcud nəzəriyyə və praktikaya uyğunlaşdırılması müasir dövrün tələbləri baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bizim fikrimizcə bazar iqtisadiyyatının atributu sayılan direkt kostinq sisteminin tətbiqi məsrəflərin uçotunun sadələşdirilməsinə şərti sabit və dəyişən xərclərin dəqiq müəyyən olunmasına və idarəetmə xərclərinin bölüşdürülməsinə olan lüzumun aradan qaldırılmasına obyektiv zəmin yaradır. Bu

zaman ənənəvi qaydalardan fərqli olaraq istehsal edilmiş məhsulun tam maya dəyərini hesablanmasına ehtiyac duyulmur

İstehsal məsrəflərinin uçotunun metodoloji bazasının təkmilləşdirilməsi üçün hər şeydən əvvəl ölkə və xaricdə toplanan təcrübənin ümumiləşdirilməsi, normativ və metodiki materialların tənqidi təhlili tələb olunur.

Son illərin iqtisadi ədəbiyyatlarında məsrəflərin uçotu və məhsulun maya dəyəri kalkulyasiyası metodlarına, onların tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilir.

Bütün məsrəf hesabları üzrə istehsala məsrəflərin uçotu avtomatlaşdıqda adətən istehsala məsrəflərin uçotu mühasibin bir AİY təşkil edilir. İstehsala məsrəflərin uçotunun təşkili xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu sahədə digər AİY-nin (material qiymətliləri, pul vəsaitləri, hesablaşma əməliyyatları və s.) məlumatlarından daha geniş istifadə olunur.

Belə ki, istehsala məsrəflərin uçotu hesablarının debetində müvafiq vəsait sərfi, hesabın krediti üzrə isə məhsulların daxil olması əks etdirilir. Buna görə uçotun bu sahəsində mühasibin AİY ilə digər AİY-nin məlumatlarının səmərəli əlaqələndirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Bundan başqa istehsalın uçotu üzrə mühasibin AİY struktur bölmələrdə olan AİY ilə sıxı surətdə əlaqədə olmalıdır.

İstehsala məsrəflərin uçotu üzrə informasiya sisteminə aşağıdakı informasiya massivləri daxildir; istehsala məsrəflərin uçotu hesabları üzrə mühasibat yazılışları massivi, müxabirləşən hesablar nöqtəyi-nəzərindən ilin əvvəlindən dövryyələr massivi, istehsala məsrəflərin uçotu hesabları üzrə normativ – sorğu məlumatları massivi, ilkin sənəd formalarının hazırlanmasının köməkçi massivi (sənədqramma); texniki-iqtisadi informasiyaların klassifikatorların sorğu massivi, digər massivlər. Klassifikatorların sorğu massivinə aşağıdakı məlumatlar rekvizitlər açarına əsasən avtomatik hasil edilir və informasiyaların emalında istifadə olunur: struktur bölmələrin, müxabirləşən hesabların, xərc maddələrinin, məsrəf ünsürlərinin, normadan kənarlaşmanın (uçotun normativ metodunda) və sairənin kodları.

Bitkiçilikdə məsrəflərin uçotunun hər bir obyektinə üzrə toplanan informasiyalar, adi analitik hesabları tətbiq etməklə, eyni zamanda asılı olmayan

analitik ehtiyatlar sistemindən istifadə etməklə analitik uçot sistemi təşkil olunur, əlavə olaraq subkontonun aşağıdakı nomenklaturaları seçilir: struktur bölmələri, istehsal olunan məhsulların növləri, xərc maddələri. Bu mövcud uçot sistemində nəzərdə tutulan, bütün nomenklaturalar üzrə bitkiçilikdə məsrəflərin uçotu üzrə informasiyaların sistemləşdirilməsinə imkan verir.

Prof. Şenkov S.A. öz “Hesablar sistemi və müəssisənin mühasibat balansı” monoqrafiyasında bütün göstərilən metodu adlandırmağı təklif etmişdir. Bu zaman müəllifin fikrincə, terminologiya sadələşir və istehsal məsrəflərin uçotu və məhsulun maya dəyərini kalkulyasiya metodlarının vahidliyi təmin olunur. Beləliklə, bu məsrəflər istehsal məsrəflərinin uçotu və məhsulun maya dəyəri kalkulyasiyası metodlarını nəzərdən keçirərkən bu anlayışın müəssisənin informasiya sistemində eyni təyinatla malik olmasını hesab etmişdir.

N.Q.Çumaçenko maya dəyərini aşağıdakı: birbaşa nişanə, məsrəflərin toplanması, məsrəflərdən kənarlaşma, əmsal, indeks, kombinə edilmiş və normativ metodların biri vasitəsilə kalkulyasiyalaşdırmağı təklif etmişdir.

Sözügedən təsnifatı müəssisə və struktur bölmələrində bütün məcmu məhsulun maya dəyərini hesablanması kimi kalkulyasiya etmə anlayışına daxil edən İ.A.Basmanov da müdafiə edir. O, qeyd edilən təklifi əksəriyyət hallarda məhsulun maya dəyərini hesablanması metodunun kalkulyasiya vahidləri üzrə hesablanması metodu ilə uyğun gəlməməsi ilə izah edir. İ.A.Basmanov hər bir kalkulyasiya metodunun tətbiqi sahəsini və onun müxtəlif prinsiplərini əsaslandırarkən ancaq kalkulyasiya obyektinin və kalkulyasiya vahidinin maya dəyərini normativ metodla kalkulyasiya edilməsində eyni üsuldan istifadə edilməsini məqsədə uyğun hesab etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, adı çəkilən müəlliflərin təsnifatında kalkulyasiya etmə metodları, istehsal məsrəflərinin uçotunun təşkilindən (normativ və qeyri-normativ) asılı vəziyyətdə qoyulur.

Dünya təcrübəsində tam olmayan, ancaq qismən istehsal xərclərini özündə əks etdirən “Məhdudlaşdırılmış maya dəyəri” kateqoriyası və göstərməsi geniş vüsət almışdır. Lakin bu zaman istehsal xərclərinin qruplaşdırılmasında istehsalın

məhdudlaşdırılmış maya dəyərinin quruluşunu formalaşdıran həcmindən asılı olan dəyişən məsrəflərə və istehsalın həcminin dəyişməindən asılılığı olmayan bilavasitə maliyyə nəticəsini silinən daimi məsrəflərə bölmək prinsipi əsas kimi qəbul edilir.

Bazar münasibətləri şəraitində idarəetmənin tələblərini təmin etmək üçün, həm müəssisə həm də baş vermə yerləri və məsuliyyət mərkəzləri kimi formalaşan istehsalat-təsərrüfat fəaliyyətinin gedişatı və nəticəsi haqda kompleks informasiyalar tələb olunur. Təqdim olunan informasiyalar hər şeydən əvvəl istehsalın tənzimlənməsi üzrə əsaslandırılmış qərar vermək üçün yararlı, vaxtlı-vaxtında və analitik şəkildə olmalıdır. İdarəetmə uçotunun bu tələbləri “Məsraf-Məhsul buraxılışı-Nəticə” asılılığını həm tam , həm də məhdudlaşdırılmış maya dəyərinin təhlilini aparmaqla məsrəflərin uçotunun və məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyasının təkmilləşmiş normativ metoduna cavab verir.

Nəticə

Məlumdur ki, müasir bazar münasibətləri şəraitində yerinə yetirilən işlərin nəticəsi və qəbul olunan idarəetmə qərarlarının səmərəliliyi onun informasiya təminatından, yəni mühasibat uçotu və hesabatının keyfiyyətindən bilavasitə asılıdır. Lakin , aparılan tədqiqat işləri göstərir ki, fəaliyyətini öyrəndiyimiz müəssisələrdə məsrəflərin uçotu müasir tələblərə cavab vermir və maya dəyərini təhlili üçün zəruri olan informasiya demək olar ki, aşağı səviyyədədir.

Həmçinin deyə bilərik ki, uçot beynəlxalq standartlara tam cavab vermir və uyğun gəlmədiyi üçün inteqrasiya zəif formada gedir. Məsrəflərin uçotu isə MMUS-a tam formada uyğunlaşdırılmayıb.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarına keçilməsi ilə əlaqədar olaraq bir sıra hesabat formalarının ləğv edilməsi və ya həmin hesabatlardakı əsas göstəricilərin ixtisar olunması, bəzən idarəetmə üçün zəruri olan informasiyanın itməsinə səbəb olur.

Belə bir şəraitdə ilkin uçotun təkmilləşdirilməsi və onun müasir idarəetmənin ən mühüm elementlərindən biri sayılan iqtisadi təhlilin tələblərinə uyğunlaşdırılması mühüm aktual problem kimi meydana çıxır. Aydın ki, bazar münasibətləri şəraitində uçotun səmərəli təşkili və onun təkmilləşdirilməsi idarəetmə üçün zəruri olan informasiyanın əldə olunmasına kömək edə bilər.

Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi, bizim fikrimizcə, ilkin uçotun təkmilləşdirilməsi üçün baza rolunu oynayır və informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına əlverişli şərait yaradardı.

1. İlkin uçot sənədlərinin sistemləşdirilməsi;
2. Mühasibat registrlərinin və ilkin uçot sənədlərinin nümunəvi standart formalarının işlənilib hazırlanması və onların tətbiqi;
3. İlkin uçot sənədlərində və mühasibat registrlərində əks etdirilən informasiyanın həcmi azaldılması;
4. İlkin uçotun kompüterləşdirilməsi;

5. Sənəd dövriyyəsinin sadələşdirilməsi və xərc maddələri üzrə məsrəflərin uçotunu özündə əks etdirən standartlaşdırılmış hesabat formalarının tətbiqi;
6. Uçot və hesabatın beynəlxalq standartlara uyğun tənzimlənməsinin təmin edilməsi;
7. İstehsala məsrəflərin uçotunun MMUS-a uyğunlaşdırılması.
8. Dunay ölkələrinin vahid uçotundan yararlanmalı
9. Mümkün qədər uçot forması digər ölkələrin uçot formalarına uyğunlaşdırılması

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov Q.Ə., Səbzəliyev S.Ə. Mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı 200
2. Abbasov Q.Ə. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı .2009
3. Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B.. Kənd təsərrüfatında mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı. “Mütərcim” 2009.
4. Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B. Kənd təsərrüfatında mühasibat (maliyyə) hesabatı. Gəncə 2007.
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı 2008.
6. Azərbaycan Respublikasının 2008-ci il üzr statistik külliyyatı. Bakı 2009-cu il.
7. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə iqtisadi inkişafı, Dövlət Proqramı.
8. Azərbaycan Respublikası regionlarının maliyyə və uçot jurnalı 2009, №4.
9. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı.2004.
10. Milli Mühasibat Uçotu Standartları. Bakı. “Hüquq nəşriyyatı”. 2008.
11. Mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair təlimat. Bakı 1996.
12. Mühasibat uçotu Qanunlar, Qaydalar, Təlimatlar “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı. Bakı 2007.
13. Sadıqov Ə.A. Sadıqov P.Ə, Cəfərova Ş.Ə, Sadıqov C.Ə. Mühasibat uçotu. Bakı. 2008.
14. Səbzəliyev S.M Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı. 2003.
15. Sadıqov Ə.A, Cəfərova Ş.Ə.. Azqiymətli və tezköhnələn əşyalara dair (Tədris metodiki vəsait). Bakı. 2007.
16. Бабаев Ю. А. Теория бухгалтерского учета. ЮНИТИ. Москва. 2003
17. Соколова Е.С. Бухгалтерское дело. Москва . Пресс. 2005.
18. Камышанов П.И. Практическое пособие по бухгалтерскому учету. Москва ТОО «Техлит», 1999.
19. Кондраков Н.П.. Бухгалтерский учет. Москва. ИНФРА-М. 1996.
20. Луговой. В.А. Учет материальных ресурсов. Москва 1994
21. Под ред. Проф. П.С.Безруких. Бухгалтерский учет. Москва. 2004.

